JEZIK

3
LXVI

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 66., BR. 3., 81. – 120., ZAGREB, lipanj 2019.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

IME HRVATA

Ranko Matasović

Uvod

O etimologiji imena *Hrvat* zna se sve i ne zna se ništa. Nakon više od tisućljeća[1] etimoloških spekulacija o podrijetlu hrvatskoga imena, teško je zamisliti da bi koja nova zamisao još mogla nekomu pasti na pamet. Većina se etimoloških priručnika slaže da je ovo ime iranskoga podrijetla, no nema sloge o tome koja bi iranska riječ bila izvornim etimonom. Nije dakle problem u tome da nema dovoljno ponuđenih etimologija, već u tome što ne znamo koja je točna. Nema nikakve dvojbe da je današnje ime Hrvata ime jednoga slavenskog naroda, no nije utvrđeno na koju se etničku skupinu to ime izvorno odnosilo, kao ni gdje je sve bilo rasprostranjeno. Naposljetku, prije no što uopće postavimo pitanje o etimologiji hrvatskoga imena, bilo bi dobro utvrditi njegov izvorni oblik, a ni o tome nema potpune sloge među istraživačima: dvojbeno je, naime, je li ono prvotno glasilo *Хъrvatъ ili pak *Хrъvatъ.

Pitanja koja ostaju otvorenima i na koja ovaj rad želi dati odgovor sljedeća su: 1. Zašto se oblik imena Hrvata, rekonstruiran usporedbom odraza u slavenskim

[1] Prvi je etimologiju imena *Hrvat* predložio bizantski car Konstantin Porfirogenet u djelu De Administrando Imperio (10. st.). On je izvodio grčki oblik hrvatskoga imena (*Khrōbátoi*) iz grčke riječi *khṓra* „zemlja“ i tumačeći da ime zapravo znači „oni koji imaju mnogo zemlje“. Premda dolazi od cara, danas bismo ovu etimologiju nazvali pučkom (u novije ju je vrijeme bezuspješno pokušao oživiti Vojislav Nikčević, 1987.).

jezicima, *Хърватъ < *Xurwātu,[2] ne slaže s oblikom toga imena kakvo je zapisano u najranijim grčkim (*Khrōbátoi*) i latinskim izvorima (*C(h)roatae*)? 2. Je li slavenska etimologija hrvatskoga imena moguća? 3. Jesu li do sada predložene iranske etimologije hrvatskoga imena u skladu s utvrđenim pravilima fonološke prilagodbe iranskih posuđenica u praslavenskome?

Najstarije povijesne potvrde hrvatskoga imena

Najstarija potvrda hrvatskoga imena zabilježena je u darovnici kneza Trpimira (4. ožujka 852.),[3] gdje se njegova titula navodi kao *dux Chroatorum* „vojvoda Hrvata". Ta je isprava sačuvana u prijepisu iz 16. st., no nema dvojbe da je autentična. Nešto je mlađa potvrda na natpisu kneza Branimira (vladao 879. – 892.) nađenom u Crkvini (selo Šopot), gdje se on naziva *dux Cruatorum*.[4] Također iz 9. stoljeća potječe prvi spomen hrvatskoga imena izvan Hrvatske. U staroengleskom je zabilježen oblik *Horiti* (ili *Horigti, Horoti*), u komentaru kralja Alfreda (847. ili 849. – 899.) uz tekst kasnoantičkoga povjesničara Orozija (4. – 5. st.). U njemu (King Alfred's Orosius: 17) Alfred smješta narod *Horiti* u blizinu Moravske (*Maroara*), a kaže da ondje živi i narod koji naziva *Surpe* (bez sumnje pretci današnjih Lužičkih Srba).[5] Staroengleski je oblik *Horiti* zacijelo iskvaren usmenim prenošenjem i/ili prepisivanjem (malo je vjerojatno da je Alfred to ime čuo od nekog Hrvata), no važno je primijetiti da on ne počinje suglasničkom skupinom (poput oblika *Chroatorum*), već u njemu između početnoga *H-* i *r-* stoji samoglasnik *-o-*. U arapskome pak djelu geografa Abu-l-Hasana Alija Al-Masᶜūdīa, iz prve polovice 10. st., hrvatsko je ime zabilježeno u oblicima *ḥ.z.wāš, ǧ.r.wāš, ǧ.r.wānīq*, što većina komentatora emendira u *ḥ.r.wātīn*. Taj oblik Pauliny (1999.: 111.) čita kao *ḥurwātīn*, iako je zbog naravi arapskog pisma možda moguća i drukčija vokalizacija prvoga sloga (možda *ḥarwātīn*). Al-Masᶜūdī smješta pleme Hrvata između Sasa i Moravljana, dakle najvjerojatnije u područje sjeverne Moravske i Šleske (Pauliny, 1999.: 107.).[6] Iz kasnoga 9. ili ranoga 10. stoljeća potječe i potvrda *Karwat-* iz židovske povijesti poznate pod imenom Sefer

---

2 *Хърватъ je praslavenski oblik imena kakav se tradicionalno bilježi u slavistici, a zapravo odgovara izgovoru sredinom 9. stoljeća. *Xurwātu je oblik imena kakav možemo rekonstruirati u praslavenskome, oko 600. po Kr. (v. Matasović, 2008.; Holzer 2011.).

3 Margetić (2007.: 136.) datira ovaj izvor desetljeće ranije, oko 840.

4 Moguće je, ali po našem sudu manje vjerojatno, i čitanje *dux Croatorum* (ako se uzme da je slovo koje izgleda kao *u* na natpisu nevješto napisano *o*), v. Delonga, 1996.: 166.; na natpisima s početka 10. stoljeća i u povijesnim dokumentima redovito stoji *–oa-* ili *–ova-*, npr. *dux Croatorum* (892. o knezu Muncimiru), *Tamisclao, regi Crovatorum* (u pismu pape Ivana X. iz 928.), v. Margetić, 2007.: 137.

5 Majorov (2006.: 48.) smatra da je to područje uz gornju Labu u sjevernoj Češkoj.

6 Ostale navodne vijesti ranosrednjovjekovnih arapskih autora o Hrvatima u Moravskoj (ili u blizini te pokrajine) još su nepouzdanije. U gradu koji se pod imenom Ǧ.rwāb spominje u djelu Ibn Rosteha (Ahmad Ibn Rusta Isfahāni, 10. stoljeće), neki također vide hrvatsko ime (Margetić, 2007.: 52f.). Međutim, druga su čitanja toga imena *Grādist* (slavenski *gradišče) i *Mūrāb* (*Morava), v. Pauliný, 1999.: 104.

Yosipon, koju je u južnoj Italiji sastavio neki nepoznati autor (možda imenom Josef Ben Gurion). U tom se djelu ime *Karwat*[7] najvjerojatnije odnosi na neko područje u Češkoj (Majorov, 2006.: 48.).

Sve navedene potvrde sežu u 9. i rano 10. stoljeće i ne odnose se na isto područje: dok se titula *dux Chroatorum* odnosi na vladara već izgrađene političke jedinice na zapadnojužnoslavenskom području, oblici *Horiti* (kod Alfreda), *ḥ.r.wātin* (kod Al-Mas^{c}ūdīa) i *Karwat-* (u Sefer Yosipon) označuju plemena u području Moravske i Češke, gdje su poslije (npr. kod bizantskoga cara Porfirogeneta i u staroruskoj Nestorovoj kronici) zabilježeni tzv. „Bijeli Hrvati".[8] Valja upozoriti i na to da se posvjedočeni oblici imena ne slažu: u latinskom obliku Trpimirove titule ime počinje suglasničkom skupinom *Xr-* (u pismu <*Chr-*>), dok u ostala tri izvora između *x* i *r* stoji samoglasnik. Ta će razlika biti važna u odjeljcima koji slijede.

Praslavenski i općeslavenski oblici hrvatskoga imena

Najraniji su posvjedočeni oblici hrvatskoga imena u slavenskim jezicima obično toponimi i imena plemena zabilježenih izvan današnje Hrvatske. Najstarije potvrde potječu iz Njemačke, odnosno iz izvornoga lužičkog područja, koje je u srednjem vijeku bilo znatno veće nego danas. U popisu zemljišnih posjeda koji je nastao još u drugoj polovici 9. stoljeća, ali je sačuvan u prijepisu iz 11. stoljeća (tzv. Herzfelder Zehntverzeichnis), zabilježeni su oblici *Curuuadi, Curuuati* za koje se vjeruje da označuju mjesto koje se danas zove *Korbetha,* a nalazi se u blizini Hallea (Zschieschang, 2017.: 64., 69.). Isto je ime mjesta u kasnijim zapisima zapisano i u oblicima *Chruvati* (1012. – 1018.), *in Choruuete* (1135.) i *in Chorwete* (1232.). U 11. stoljeću kao potvrdu hrvatskoga imena još imamo slovenski *pagus Crouuati* u Koruškoj (Bezlaj, 1977.: 205.), danas *Krobathen* (1065. – 1073.). U nešto kasnijim slovenskim srednjovjekovnim izvorima pojavljuje se oblik *Chrowat* u Štajerskoj.

U staroruskoj Nestorovoj kronici (Povest' vremennyx let), koja je nastala u ranom 12. stoljeću, zabilježena su čak tri oblika hrvatskoga imena. Po prvi se put to ime spominje u uvodnom dijelu, u odjeljku u kojem se govori kako su od Jafetova plemena nastali Slaveni (*Slověni*), koji su se razišli po zemljama i „prozvali svojim imenima". Jedni su od tih Slavena i *Xrovate Bělii* (§6). Zatim se u §12 u nabrajanju slavenskih plemena iza Radimiča i Vjatiča spominju *Xrvate*, a potom se u povijesnom dijelu kronike pod godinom 992. (6500. od postanka svijeta) spominju (A mn.) *Xorvaty* (*Ide Volodimirъ na Xorvaty*), pri čemu se misli na neko slavensko pleme u okolici Przemyśla (danas u jugoistočnoj Poljskoj, no u 10. stoljeću na spornom području između Poljske, Kijevske Rusije i Ugarske). Na istom se mjestu spominje i pridjev

[7] Nisam mogao ustanoviti na što se oslanja vokalizacija u ovom obliku imena koji prema hebrejskom tekstu navodi Majorov. U svakom slučaju, zbog naravi hebrejskoga pisma, ne treba ju smatrati posve pouzdanom.

[8] O „Bijelim Hrvatima" i o povijesnim izvorima u kojima se oni spominju v. Majorov, 2006.

izveden iz hrvatskoga imena (*Prišedšju bo jemu s voiny Xorvatьskija*), a zatim pod godinom 942. (6450.) čitamo oblik imena *Xravaty* (*Semeōnъ ide na Xravaty*), pri čemu se misli na Hrvate u njihovoj današnjoj domovini. Nije nimalo jasno kako treba protumačiti različite oblike hrvatskoga imena u staroruskome (*Xrovate, Xrvate, Xorvaty* i *Xravaty*). Nestorova kronika kompilirana je iz različitih izvora, a rukopisi su svi mlađi od pretpostavljenoga izvora iz 11. stoljeća, te je vrlo vjerojatno da različiti oblici imena *Hrvat* odražavaju različite izvore kojima su se služili autori kronike. Pri tome se čini razumnom pretpostavka da su se oni govoreći o Hrvatima izvan Rusije (s. a. 942.) i u polumitsko doba slavenske etnogeneze (§6 i §12) oslanjali na grčke (bizantske) izvore,[9] odakle možemo razumjeti oblik *Xrovate* (prema grčkomu *Khrōbátoi* kod Porfirogeneta). Kada govore o Hrvatima na granicama ruske zemlje (s. a. 992.), vjerojatno su zapisali ime onako kako se u ruskom izgovaralo (*Xъrvaty). Budući da su u 12. stoljeću poluglasovi u staroruskom još bili očuvani (*ъ postaje *o* tek u 2. polovici 13. st., usp. npr. Černyx, 1962.: 110.), zapisani oblik *Xorvaty* zacijelo odražava izgovor iz vremena prijepisa izvornoga teksta Nestorove kronike, u kojem je na tom mjestu još stajalo *Xъrvaty. Slično se može pretpostaviti za oblik *Xorvaty* zabilježen u crkvenoslavenskom Životu sv. Venceslava (59a19), koji je nastao u 10. st., ali je sačuvan u kasnijim prijepisima. U tom je tekstu tim imenom označeno jedno područje u današnjoj Češkoj (Slovník jazyka staroslověnského, I.: 801.).

Nešto su poslije posvjedočeni kašupski toponim *Charwatynia*, staropoljski toponim *Charwaty* (danas *Klwaty* kraj Radoma) i apelativ *charwaty*, „gradski stražari", te staročeški *Charvaty* (toponim u Češkoj, zabilježen u Dalimilovoj kronici, 14. st.) i crkvenoslavenski *Xъrvatinъ, xrъvatinъ* (gdje grafije ъr i *rъ* stoje za južnoslavensko slogotvorno [r̥]). Tomu treba pridodati grčki toponim *Kharbáti* (2x, također *Kharbátion*) na Atici (Vasmer, 1941.: 123., 319.). To je ime naselja sa sobom donijelo neko slavensko pleme koje se još u 7. st. naselilo u Grčkoj, no zapisano je po prvi put mnogo poslije, tek u popisima naselja iz 19. i ranog 20. stoljeća. U načelu je to ime moglo biti posuđeno u grčki u bilo koje doba između 7. i 20. stoljeća, no njegov oblik najvjerojatnije upućuje na razdoblje u kojem je u južnoslavenskom postojalo slogotvorno *r (od 9. st.).

U suvremenim jezicima oblici hrvatskoga imena glase: hrv. *Hr̀vāt* (G jd. *Hrváta*, N mn. *Hrváti*, u starijem jeziku i *Hrvate*),[10] sln. *Hrvàt* (mn. *Hrváti*), bug. *xъrvàtin*, češ. *Chorvát*,[11] slk. *Chorvát*, polj. *Chorwat* i rus. *xorvát* (mn. *xorváty*). Iz svega toga

[9] Poznato je da su se autori kronike služili analima kroničara Georgija Hamartola (9. st.) i drugim bizantskim izvorima, a možda i izvorima poteklim iz zapadnoga, franačkog područja (v. Majorov, 2006.: 25f.).

[10] Zabilježen je i oblik *Hrvatin* koji odgovara csl. *xarvatinъ*, *xrъvatinъ* sa „singulativnim" sufiksom -*inъ* (Matasović, 2008.: 207.). Dijalekatski oblici (Vrgada, Jurišić, 1973.: 68.) potvrđuju da je ta imenica izvorno bila oksitona i pripadala tzv. praslavenskoj „naglasnoj paradigmi b" (Matasović, 2008.: 130. i dalje).

[11] Oblik *Charvát* koji je zabilježen u starijem češkom posuđen je iz hrvatskoga (čakavskog, možda preko glagoljaškoga samostana u Emausu) ili iz staropoljskoga (usp. gore spomenuti staropoljski oblik *Charwaty*).

etimološki priručnici (Gluhak, 1993.: 267f.; Vasmer, III.: 261., ESSJa, VIII.: 149ff.) redovito rekonstruiraju praslavenski oblik hrvatskoga imena kao *Xъrvatъ.[12] Tomu je obliku najbliži staroruski *xorvaty* (odnosno *xъrvaty) i lužički *Curuuadi*, oba zabilježeni još u 11. i 12. stoljeću. Rano posvjedočeno slovensko *pagus Crouuati* s početnim *Cr-* moguće je objasniti na sličan način kao i početnu skupinu *Chr-* u tituli kneza Trpimira *dux Chroatorum*, o čemu će biti riječi u idućem odjeljku. Za N mn. možemo pretpostaviti izvorno oblik *Xъrvate, što je pravilno odraženo u strus. *Xrovate, Xrvate* (u Nestorovoj kronici), u csl. *xarьvate* i hrvatski (starije) *Hrvate* (za potvrde v. ARj., III.: 713f.). Iz toga slijedi da je to ime u praslavenskome izvorno bila konsonantska osnova na *-t-, što je arhaičan, ali dobro posvjedočen tvorbeni obrazac (Matasović, 2008.: 207f.; Matasović, 2014.: 21ff.).

Praslavenski *Xъrvatъ, grčki *Khrṓbatos* i latinski *C(h)roata*

Sada nam valja utvrditi točan izgovor imena koje se u praslavenskom može rekonstruirati kao *Xъrvatъ. Kao što su pokazala istraživanja suvremene slavistike, takav je izgovor bio moguć samo u 9. stoljeću, i to na dijelu slavenskoga područja, u doba nastanka prvih spomenika slavenske pismenosti. Međutim, u praslavenskom razdoblju (oko godine 600.), izgovor je toga imena morao glasiti *Xurwātu (Matasović, 2008.; Holzer, 2011.). To je pak u neskladu s oblikom hrvatskoga imena kakav su nam prenijeli najstariji grčki i latinski pisani izvori: *Khrōbátoi* u grčkom 10. stoljeća i *C(h)roatae* u latinskome 9. stoljeća.

Grčki množinski oblik *Khrōbátoi* i latinski *C(h)roatae* moraju biti adaptacijama slavenskoga izgovora *Xərwate (N mn.), kakav je bio vjerojatan u kasnom 8. ili ranom 9. stoljeću u području povijesne Hrvatske. Pođemo li od praslavenskoga *Xurwāte (u izgovoru oko 600. g.), ostaje nejasno zbog čega grčki oblik ne glasi *Khourbatoi*,* a latinski *C(h)uruatae, jer bi praslavensko *u u prvom slogu moralo biti pravilno zamijenjeno grčkim *ou* i latinskim *u*. U ranim slavenskim posuđenicama u njemačkome praslavensko *u (> *ъ) u pravilu je odraženo kao starovisokonjemačko *u,* npr. u stvnj. *kursin(n)*a „krznena pregača" < prasl. *kъrzьno < *kurzina (hrv. *kŕzno,* rus. dijal. *k*órzno „krzneni ogrtač"), usp. njem. *Kürschner* „krznar" (Kluge, 1999.: 494.). Njemački (franački) pisari bi stoga hrvatsko ime, da su ga čuli u njegovu praslavenskom obliku, zacijelo zapisali kao *Curuatae ili *Curoatae*,* a isto bi postupili i govornici vulgarnolatinskoga ili ranog dalmatoromanskoga, jer se u doba prvih kontakata Slavena i Romana na Jadranu romansko *u pravilno zamjenjuje slavenskim *u > *ъ, usp. npr. vlat. *buttia* > slav. *butjā > *bъčьva > hrv. *bȁčva* (Holzer, 2011.: 92f.). Valja dakle pretpostaviti da su se slavenski poluglasovi *u > ъ i *i > ь*,* u vrijeme kad je hrvatsko ime zapisano kao *Chroatae,* odnosno *Khrōbátoi,* već bili stopili u „zapadnojužnoslavensko" *ə, što je promjena koja se može pripisati 8. stoljeću kada

---

[12] Skok (I.: 690.), polazeći od lat. *Croata* i gr. *khrṓbatos* rekonstruira *Xrъvatъ, no time nije moguće objasniti odraze u slavenskim jezicima.

nastaju glavne zapadnojužnoslavenske zajedničke inovacije (Matasović, 2008.: 155. – 158.). Općeslavensko *x bilo bi pravilno zamijenjeno grčkim *kh* i latinskim *c* (koje se pod utjecajem bilježenja germanskih i grčkih imena s početnim *h-* i *kh-* moglo u srednjovjekovnom latinskom pisati i kao *ch*); nadalje, poluglas *ə nije u latinskom i grčkom ranoga srednjeg vijeka imao glasovnog ekvivalenta, a za njega nije postojalo ni slovo u latinici i u grčkom alfabetu. Stoga je vrlo vjerojatno da bi latinski i grčki pisari slavensku skupinu *xər- zapisali kao *khr-* odnosno kao *c(h)r-*. Dvoglas *wa-[13] također nije imao ekvivalenta u latinskome, te je on bio zamijenjen dvoglasom [*oa*] u latinskome *Croatae, Chroatae*, slično kao kod etnonima *Baioarii* „Bavarci“, za germansko *Baiowariōz*. Na Branimirovu pak natpisu stoji *Cruatorum*, s dvoglasom *-ua-* koji je vjerojatno (ako je čitanje ispravno) bliži stvarnomu izgovoru (natpis je nastao na području gdje se govorilo starohrvatski).

U grčkom je *Khrōbátoi* slavensko [*wa*] prilagođeno kao [*va*] (u pismu <*ba*>). Pri tome je grčka adaptacija vjerodostojna jedino ako je posredovana latinskom, jer nema razloga zbog čega bizantski grčki pisari ne bi slavensko *Xərwate mogli zapisati kao *Kharbatoi,[14] *Khrouatoi ili slično. Pisanje s nizom <*-oba-*> razumljivo je jedino ako se radi o adaptaciji srednjovjekovnolatinskoga *Chroatae*. Ako je grčki oblik kod Porfirogeneta posredovan franačkim, u franačkom izgovoru *Chroatae* je vjerojatno stajalo za <*xruwate*> ili <*xrowate*>, što je blisko sredinom devetoga stoljeća zabilježenom obliku (G mn.) *Chroatorum* u Trpimirovoj darovnici. To, da bi grčki zapis slavenskoga imena u 10. st. bio posredovan franačkim (odnosno latinskim u franačkom izgovoru) nije neobično, zna li se da je Porfirogenet o Hrvatima pisao upravo u kontekstu teritorijalnih sporova između Bizanta i Franačkoga Carstva te da je dio njegovih odlomaka posvećenih Hrvatima usmjeren protiv franačkih pretenzija (Katičić, 2003.). Također je poznato i da se bizantski car u svojem djelu služio i latinski pisanim izvorima (Majorov, 2006.), odakle je mogao preuzeti oblik hrvatskoga imena. S obzirom na to da se Hrvati po prvi put politički afirmiraju koncem 8. stoljeća, ili početkom 9. stoljeća, u vrijeme ekspanzije Franaka na teritorij današnje Hrvatske, nije neobično što je njihovo ime zabilježeno po prvi put u obliku koji odgovara izgovoru upravo toga vremena (*Xərwate).

Slavenske etimologije hrvatskoga imena

Slavenske se etimologije hrvatskoga imena mogu podijeliti na nemoguće i neuvjerljive. Prve uglavnom valja odbaciti zbog formalnih, a potonje zbog semantičkih

[13] Moguće je, ali za ovu raspravu nebitno, da je praslavensko *w prešlo prvo u bilabijalni sonant *β, kao što smatra Holzer (2011.: 46.), a tek potom u labiodentalno [*v*], kakav je današnji odraz toga glasa u hrvatskome. Jedino je bitno da u 8. stoljeću prijelaz *w > v još nije bio ostvaren, te slavenski (ranohrvatski) glas još nije imao točna ekvivalenta ni u latinskom (u kojem se tada slovo *v* izgovaralo kao [v]) ni u grčkom (gdje se β izgovaralo kao [v]).

[14] Usp. gore spomenuti toponim *Xarbáti* u Atici, koji najvjerojatnije točno odražava izravnu prilagodbu slavenskoga imena u srednjogrčkome.

razloga. Slavenske su etimologije hrvatskoga imena, uglavnom opravdano, na zao glas doveli etimološki pokušaji kakvima je obilovalo 19. stoljeće, od kojih većina s današnje točke gledišta izgleda amaterski (za iscrpniji pregled v. Gluhak, 1990., i Brozović Rončević, 1993.).[15] Počevši od Jurja Rattkaya (17. st.), koji je hrvatsko ime izvodio od glagola *hrvati se*, preko pokušaja da se ovo ime izvede iz imenica *hrib* i *hrbat* (Šafařik), iz korijena koji je u litavskome *šir̃vas*, „siv“ (Budimir), ili iz nepostojeće imenice *hruv*, „ples“ (Miklošič), nijedna od predloženih etimologija nije dosegla granicu plauzibilnosti. Stoga je većina njih ubrzo zaboravljena. Međutim, jedna se slavenska etimologija i dalje često pojavljuje u raspravama o podrijetlu hrvatskoga imena. Prvi profesor slavistike u Zagrebu, Čeh Lavoslav Geitler, pokušao je povezati ime *Hrvat* s litavskim šárvas „oklop“, odakle je izveden pridjev šarvúotas „oklopnik“, što bi oboje bilo izvodivo iz ie. *sk’rwōto- (za prasl. *xъrvatъ) odnosno *k’orwōto- (za lit. *šarvúotas*). Naizgled semantički uvjerljiva (Hrvati kao „oklopnici“), ta je etimologija nemoguća kada se zna da je litavski *šárvas* poput staropruskoga *sarwis*, oružje, posuđeno iz srednjovisokonjemačkoga *sarwes* „bojna oprema“ (Smoczyński, 2007.: 625.).[16] Jasno je da suočavanje s mnoštvom ovako beznadnih slavenskih etimologija može obeshrabriti i najupornijeg etimologa u potrazi za slavenskim izvorom imena *Hrvat*.

Prije no što se razmotri mogućnosti etimologiziranja hrvatskoga imena slavenskim jezičnim sredstvima, valja poći od tvorbe riječi. Oblik *Xъrvate upućuje na t-osnovu u praslavenskome, što je bio rijedak, ali zabilježen tvorben obrazac (Matasović, 2014.). Na sličan je način izvedena prasl. imenica *pečatъ < *pekēt- (od *pekti „peći“ > stcsl. *pešti*, hrv. *pèći*, rus. *peč’* itd.), a moguće je da isti sufiks *-at- < *-āt- imamo i u riječi *svatъ < *swātu- (stcsl. *svatъ*, rus. *svat*, polj. *swat* iz korijena koji je u *svojь < *swaju, usp. rus. *svoj*, hrv. *svôj*, polj. *swój*). Prihvatimo li da je u imenu *Xъrvatъ < *Xurwātu praslavenski sufiks *-at- < *-āt-, ostaje nam pitanje može li se korijen *Xъrv- etimološki objasniti slavenskom jezičnom građom i glasovnim zakonima kojim se slavenski oblici izvode iz indoeuropskih.

Razmatrajući moguće slavenske izvore elementa *Xъrv- u imenu *Xъrvatъ, treba se prisjetiti mogućih izvora slavenskoga *x: ono naime može doći od ie. *s-

[15] Bilo je i pokušaja da se hrvatsko ime izvede iz neke turske riječi (Kronsteinerovo povezivanje s turskim *hür* „slobodan“), kao i iz germanskoga (npr. iz imena germanskoga plemena *Harudes*), no nijedna od tih zamisli nema nimalo uvjerljivosti (za pregled v. Gluhak, 1990. i Brozović Rončević, 1993.).

[16] Geitlerovu je etimologiju pokušao oživjeti Heinz Schuster Šewc (1990.); on litavski šarvúotas i ime *Xъrvat* izvodi iz korijena ie. *k’er- „rog“ (točna je rekonstrukcija toga korijena zapravo *k’erh$_2$- > gr. *keraós* „rogat“), smatrajući da su oklopi bili izrađeni od pločica od rogova, no ne objašnjava zašto *k’ u toj riječi nije u slavenskome dalo *s (kao u stcsl. *desętь* „deset“ < ie. *dek’m(t), usp. lat. *decem,* lit. *dẽšimt*). Zbigniew Gołąb (1992.) također ustraje na istoj etimologiji, samo smatra da je slavensko ime posuđeno kao *xъrvъ ‘oklop’ iz germanskoga *hurwa- „rog“, gdje bi *k’ pravilno dalo *h (kao u got. *taihun* „deset“ < *dek’m(t). Pri tome ga ne smeta što ni prasl. *xъrvъ ni pragermanski *hurwa- nisu dali odraza ni u jednom poznatom slavenskom ili germanskom jeziku. Neke loše ideje jednostavno nikako da odumru.

iza glasova *r, *u, *k i *i (npr. od ie. *$h_2$ewso- „uho“ > prasl. *uxo, usp. lat. *auris*, lit. *Ausìs*; Derksen, 2008.: 507.), a na početku riječi od ie. *ks-, npr. u psl. *xudъ „malen, beznačajan“ (stcsl. *xudъ,* rus. *xudój,* češ. *chudý* „loš“) < ie. *ksewd-, usp. skr. *kṣudrá-* „malen“; Derksen, 2008.: 205.), od ie. *sk- (kao u psl. *xorbrъ „hrabar“ < ie. *skorb^h-, usp. stisl. *skarpr* „oštar“; Derksen, 2008.: 204.; Matasović, 2012.) te od ie. *kH, gdje je *H jedan od tri ie. laringala (*h_1, *h_2 i *h_3): taj razvitak imamo u prasl. *soxa „grana, plug“ (rus. *soxá* „drveni plug“, hrv. star. *sòha*, polj. *socha*) < ie. *k'okh$_2$o, usp. skr. *śā́khā-* „grana“, lit. *šakà* „grana“ (Derksen, 2008.: 458.). Iz toga slijedi da ime *Xъrvatъ slavenskim glasovnim zakonima može biti izvodivo iz sljedećih struktura indoeuropskih korijena: *Ksewr-, *sKe(H)wr-, *Ke(H)wr-, a uz pretpostavku da je korijen proširen sufiksom *-wo- i od korijena *Kser(H)- i *sKer(H)-, pri čemu *K* stoji za ie. *k', *k^w ili *k. Na prvi je pogled jasno da tako velik broj mogućih izvora praoblika *Xъrv- znači da postoji velika vjerojatnost slučajnog podudaranja hrvatskoga imena i nekoga indoeuropskog korijena, stoga pri tumačenju podrijetla hrvatskoga imena treba voditi računa o semantičkoj plauzibilnosti etimologije.

Pregled korijena navedene strukture u rekonstruiranom indoeuropskom leksiku (prije svega u Indoeuropskom etimološkom rječniku – IEW i u Rječniku indoeuropskoga glagola – LIV) pokazuje, međutim, da je vrlo malo mogućnosti za formalno uvjerljivo izvođenje imena *Xъrvatъ pomoću slavenskih glasovnih zakona. Korijen *skerH- „odvojiti, podijeliti“ (IEW: 939., LIV: 505.), od kojega je lit. *skìrti* „dijeliti, odvojiti“, stir. *scaraid* „dijeliti“, mogao bi poslužiti za izvođenje imenice *skrH-wo- > prasl. *xъrv-, što bi s navedenim sufiksom *-at- pravilno dalo etnonim *Xъrvatъ, no značenjski razvitak koji bi trebalo pretpostaviti (izvođenje imena naroda iz apelativa „odvojeni“ > „odred“ ili nešto slično) nije osobito uvjerljiv.

Druga je mogućnost izvođenje imena *Xъrvatъ od korijena *(s)k'eh$_1$u-r-, sa s-mobile (IEW: 597.). Valjalo bi poći od ie. *k'eh$_1$ur „sjever“, što je dalo u lat. *caurus* „sjeverni vjetar“ (od prijevojne praznine u korijenu, ie. *k'h$_1$ur-o-), kao i baltoslavenske riječi koja znači „sjever“ (lit. *šiáuras*, stcsl. *sěverъ*, hrv. *sjȅvēr*) < ie. *k'eh$_1$ur-o-, što je tematizacija izvorno heteroklitske imenice (ili r-osnove). Od korijena *k'h$_1$ur-u prijevojnoj praznini pravilno bismo dobili prasl. *xur- > *xъr-, iz čega možemo izvesti pridjev *xur-wa- > *xъrvo- „sjeverni“; odatle bi denominativ izveden rijetkim, ali posvjedočenim sufiksom *-āt- > *-at- (kao u već spomenutom *svatъ) glasio upravo *xъrvatъ „sjevernjak“, što je lako moglo postati etnonimom *Xъrvate „sjevernjaci“. Etimološki bi srodnima mogli biti i germanski nazivi za „kišu, pljusak“ (usprkos dvojbi koju izražava Kroonen, 2013.: 451.), usp. got. *skura* „pljusak“, steng. *scūr,* stnord. *skúr* < pragerm. *skūr- < ie. *sk'uh$_1$r- (s metatezom); starosaski *skion* „oblak“ upućuje na postojanje pragermanske heteroklitske imenice *skewr / *skūnaz < ie. *sk'eh$_1$ur / *sk'h$_1$unos. Treba primijetiti i da bi početno *sk'h$_1$ur- (dobiveno kontaminacijom osnova nominativa i kosih padeža) u slavenskom također

pravilno dalo *Xъr-.[17] Bilo kako bilo, značenje „sjeverni“ pretpostavljene izvedenice *xъrvo- moralo bi u slavenskome biti ishodištem za izvođenje etnonima *Xъrvatъ. Takvi etnonimi tipološki su dobro posvjedočeni (usp. eng. *Northmen* „Vikinzi“), a s obzirom na povijesnu seobu Hrvata sa sjevera prema jugu, semantička je motivacija izvođenja njihova imena iz imenice „sjevernjak“ zadovoljavajuća. Ipak, ta se etimologija čini umjetnom i nategnutom, osobito stoga što u slavenskim jezicima nema ni traga pretpostavljenom pridjevu *xъrvъ „sjeverni“, a i za razvitak *k’h_1 > *x na početku riječi nema drugih primjera (svi su primjeri odraza *KH > prasl. *x ograničeni na položaj u sredini riječi). Stoga ni ta slavenska etimologija hrvatskoga imena nije osobito uvjerljiva. Preostaje, dakle, da se u idućem odjeljku razmotri mogućnost da hrvatsko ime ipak nije slavensko, već da je iranskoga podrijetla.

Iranske etimologije hrvatskoga imena

Među prvima je iransku etimologiju hrvatskoga imena predložio ruski jezikoslovac Aleksej I. Sobolevski (1857. – 1929.), koji je povezao to ime s etnonimom *Sarmatae* (grč. *Sarmátai*) u svojim radovima iz 1910. i 1921. (v. ESSJa, VIII.: 150.). On je, osim toga, praslavenski oblik *Xъrvatъ izveo iz iranskoga *hu- „dobar“ i *ravah- „slobodan prostor“, te je pretpostavio da je izvorno značenje toga imena bilo nešto kao „dobroslobodni“. Premda to značenjski nije nimalo uvjerljivo, iranski izvori hrvatskoga imena naizgled su dobili na plauzibilnosti kad je 1902. na Krimu (grčki *Tanais*) otkriven natpis na kojemu ime jednoga magistrata, zacijelo skitskoga podrijetla, glasi *Khoroathos*. Taj je natpis iz 2. ili 3. st. po Kr. potakao nove etimološke prijedloge koji u tumačenju hrvatskoga imena polaze od iranske jezične građe: Stjepan Sakač (1942.) doveo je u vezu ime *Hrvat* s imenom zemlje (vjerojatno u jugozapadnom Afganistanu) koja se u Avesti naziva *Harax^{v}aitī*, a na staroperzijskom natpisu iz Behistuna (I, 6) kralja Darija *Harauvatī*, što dolazi od indoiranskoga *saras-vat-ī „bogata vodama“ (EWA, II.: 708., usp. skr. *sarasvatī-* < ie. *selos, usp. gr. *hélos* „močvara“, skr. *sáras-* „bara“). Izvođenje imena naroda iz imena rijeke oko koje taj narod živi (ili je živio) nije nemoguće (za etnonim Slavena, prasl. *Slověne pretpostavlja se da je takvoga podrijetla), no Sakačeva je etimologija glasovno neuvjerljiva, jer bi iransko *harahvat- u slavenskome dalo *xoroxvot-, a ne *Xъrvat-. S druge strane, povezivanje imenā *Khoroathos* i *Xъrvatъ metodološki je neopravdano kao i svako uspoređivanje dvaju imena kojima su izvorna značenja nepoznata.[18] Puka sličnost tih dvaju imena može biti i slučajna.

---

[17] Germanski oblici i slavensko *Xъr- u imenu *Xъrvatъ bili bi izvodivi iz oblika korijena sa „s-mobile“.

[18] Na sličan je način slučajna sličnost između imena *Xъrvatъ i imena bulgarskoga (protobugarskoga) vođe (kana) Kubrata (Margetić, 2007.: 188.). Iako se i to ime pojavljuje u više varijanti (gr. *Kóbrātos*, *Koúbratos*, bug. *Kubrat*, *Kurt*), izvorni je oblik (u grčkom gen. jd.) zacijelo zapisan kao *Khobratou (patrikiou)* na tri prstena koji su nađeni u grobu u Maloj Pereščepini u blizini Poltave u Ukrajini. Taj bi grob mogao pripadati samomu Kubratu, jer je iz 2. polovice 7. stoljeća kada je bulgarski

Ruski je jezikoslovac Oleg Trubačev u svojim radovima mnogo pisao o podrijetlu hrvatskoga imena.[19] U monumentalnom Etimološkom rječniku slavenskih jezika, koji je uredio (ESSJa, VIII.: 150.), Trubačev polazi od iranskoga *har- „žena“ i tumači ime *Хъrватъ kao posuđenicu iz iranskoga *har-va(n)t- „koji ima mnogo žena“, dovodeći to u vezu s navodnim matrijarhatom kod Skita i Sarmata, koji spominju neki grčki izvori (npr. Herodot). Trubačev smatra i da je ime Sarmata (gr. *Sarmátai*), koji su prema Herodotu (4.117) govorili skitskim jezikom, izvodivo iz istoga korijena s drugim sufiksom (*har-ma(n)t-). Toj se etimologiji priklanja i Gluhak (1990., 1993.), no to nije uvjerljivo, prije svega zato što imenica *har- „žena“ u tom obliku nije posvjedočena u iranskome; avestički *å̊ŋhairi* „žena“ izvodi se iz iranskoga *ahar- < ie. *$h_1$esor- (luvijski *ašrul(i)-* „ženski“, usp. i sufiks *h_1sōr u imenicama žr. poput lat. *soror* „sestra“, *uxor* „supruga“, het. *haššu-ššara-* „kraljica“; Szemerényi, 1977.: 37f.), a avestički *hāirišī-* „žena“ iz iranskoga *harišī < ie. *$h_1$ser-is-ih_2, što je izvedenica iz istoga korijena (Oettinger, 1986.). Nijedan od tih dvaju iranskih oblika nije mogao poslužiti za derivaciju oblika *har-vat- koji bi ležao u izvoru hrvatskoga imena. Osim toga, priča o matrijarhatu kod Sarmata nije pouzdana, a i da jest, odnosila bi se na narod čiji su ime i običaji zabilježeni čitavo tisućljeće prije prvih vijesti o Hrvatima. Povezivanje imena Sarmata i Hrvata je također nemoguće, jer je ie. *s- odraženo kao *h- već u prairanskome, pa ime *Sarmátai* mora imati drugu etimologiju.

Najuvjerljiviju je iransku etimologiju hrvatskoga imena ponudio njemački jezikoslovac Max Vasmer. U svojem ruskom etimološkom rječniku (III.: 261.) Vasmer tumači oblik *Хъrvатъ* kao posuđenicu iz iranskoga *(fšu-)haurvatā „čuvar stoke“ i uspoređuje mladoavestički *pasu-haurva-* (recte *pasuš-hauruuō*) „pastir“, složenicu od *pasu-* „stoka“ (lat. *pecus,* stprus. *peckus*, skr. *páśu-*) i glagola *haurvaiti* „čuvati“. Kao što će se još vidjeti poslije, ta je etimologija semantički vrlo plauzibilna, ali u načinu kako ju je izložio Vasmer postoji nekoliko problema, preko kojih etimolozi nažalost olako prelaze.

Kao prvo, dvoglas je u mladoavestičkom glagolu *haurvaiti* „čuvati“ sekundaran. Nastao je kao rezultat pravilnog razvitka *-rw- > *-ur-* u avestičkome (De Vaan, 2003.: 419.; Martínez i De Vaan, 2014.: 18.), usp. avest. *hauruuatāt* „cjelovitost“ spram skr. *sarvatāt-* < ie. *solwo-teh_2t- (lat. *salvus* „cio“, gr. *hólos*). To znači da, ako ne želimo pretpostaviti da je ime *Хъrватъ preuzeto izravno iz avestičkoga (što je malo vjerojatno),[20] valja poći od izvedenica glagola „čuvati“ u drugim iranskim

kan doista umro. Kasniji su oblici njegova imena zacijelo iskvareni prepisivanjem u povijesnim izvorima, a oblik *Króbatos* (kod bizantskog kroničara Teofana Ispovjednika, 760. – 818., *sub anno* 678./9.) može biti i kontaminiran etnonimom *Khrōbátoi*.

[19] Njegovi su se pogledi s vremenom mijenjali, usp. Trubačev, 1967.: 31f.; 1974.: 61., 1977.: 25.

[20] Osim kronoloških prepreka (avestički se govorio u istočnom Iranu početkom 1. tisućljeća pr. Kr., tisućljeće i po prije prvih tragova slavenskih jezika), postoje i formalne poteškoće. Pođemo li od avestičkoga *haurvat-, ostaje nejasno zašto se dvoglas u prvom slogu iranske riječi nije u slavenskom odrazio kao *u, kao u prasl. *gunjь „ogrtač, gunj“ (hrv. *gȕnj*), što je vjerojatno posuđeno iz iranskoga *gaunja- (usp. osetski γun „vuna“; Matasović, 2018.; Trubačev, 1967.: 24.; Cvetko Orešnik, 1998.: 175.).

jezicima gdje je očuvano *sarw-, usp. u jeziku parači *harwī́* „čuj“, ili iz osnove *sara-, usp. novoperzijski *zīn-hār* „pazi, čuvaj se“ (izvorno imperativni oblik, v. Cheung, 2007.: 130.). Glagolski korijen *sar- < ie. *ser- (usp. lat. *servo* „služiti, čuvati“, gr. *horáō* „gledati“; IEW: 910.) tvorio je naime i u iranskom i u indoeuropskom prajeziku prezentsku osnovu na dva načina: tematskim sufiksom *-e- i atematskim sufiksom *-w- (LIV: 483.). Od prezentske osnove *har-w- particip prezenta glasio bi *harw-at- „čuvajući“ (a ne Vasmerovo pretpostavljeno *haurvat-), usp. avest. *surunuuaṇt-/surunuuat-* „slušajući“ (Martínez i de Vaan, 2014.: 50.). Taj je particip, poimeničen u značenju „čuvar“, mogao biti izvorom hrvatskoga imena (a ne Vasmerovo pretpostavljeno *haurvat-). Manje je vjerojatno izvođenje iz prezentske osnove *har-a-, posvjedočene u mladoavestičkom glagolu *haraiti* „štititi“, iz čega je izveden i pridjev *hāra-* „koji čuva, čuvajući“. U tom je slučaju *-va- sufiks, a *-ta- bi morao biti sekundarni sufiks za množinu posvjedočen u osetskom kao *-tæ*. Ta je pretpostavka očigledno kompliciranija, a time i manje vjerojatna od prve, kojoj u prilog ide i činjenica da se za ime *Хъrvатъ može pretpostaviti da je izvorno bilo t-osnova, tj. imalo je nom. mn. *Хъrvate, što je u skladu s pretpostavkom da je *-at-sufiks postao od iranskoga *-at- < ie. *nt- (kao u lat. participu prezenta tipa *ferens, ferentis* „noseći, koji nosi“, *amans, amantis* „koji voli, ljubavnik“), koji se također deklinirao kao t-osnova. Ime Hrvata, vjerojatnije kao imenica u značenju „čuvar“, u slavenski je moglo biti posuđeno prije djelovanja tzv. Dybova zakona (Matasović, 2008.: 168.), kojim se naglasak s neakutiranoga sloga pomaknuo udesno do kraja riječi. Tragovi djelovanja toga zakona još su jasno vidljivi u dosljednoj oksitonezi hrvatskoga imena u dijalektima, primjerice u čakavskom govoru na Vrgadi *Hrv*^{o}*ãt*, gen. jd. *Hrv*^{o}*ātȁ* (Jurišić, 1973.: 68., v. gore). Budući da je Dybov zakon zahvatio i najranije vulgarnolatinske posuđenice u praslavenskome (Holzer, 2011.), slijedi da je ime Hrvata najvjerojatnije posuđeno prije godine 600.

Izvođenje imena *Hrvat* od poimeničenog participa „čuvajući“, ili iz imenice „čuvar“, semantički izgleda prilično uvjerljivo, a ključnu joj potvrdu pruža postojanje apelativa *charwat* „gradski stražar“ koji je zabilježen u staropoljskom, ako se ta imenica prihvati kao vjerodostojna. Prema staropoljskom rječniku (Słownik staropolski, I.: 223.), ta riječ ima samo dvije potvrde, i to obje iz istoga teksta, zbirke statuta grada Poznanja (Stadtbuch von Posen*,* izdao Adolf Warschauer 1892. u Poznanju). U godini 1494. tako je zabilježeno *item charwatowi duodecim grossos* „nadalje hrvatu 12 groša“ i *item charwatowi sex grossos* „nadalje hrvatu šest groša“. Kontekst pokazuje da se u tom odlomku navodi plaća gradskim službenicima, pa je najvjerojatnija pretpostavka da je *charwat* nešto kao gradski stražar (Słownik staropolski, I.: 223., navodi značenje kao „pachołek ze straży miejskiej [?], *miles in servitio civitatis*). Premda u to ne možemo biti posve sigurni, pretpostavka da je postojala staropoljska imenica *charwat* u približnom značenju „stražar“ čini se prilično vjerodostojnom, a upravo na to značenje upućuje i etimologija koja je upravo razmotrena. Alternativno tumačenje, da je *charwat* isprva bio samo etnonim u

poljskom, a da su pripadnici te etničke skupine služili kao stražari u Poznanju u 15. stoljeću, čini se znatno manje vjerojatnim.

Međutim, pri izvođenju imena *Xъrvat- iz iranskoga *harv-at- „čuvajući, čuvar" postoji još jedna formalna teškoća, koju dosadašnja etimološka istraživanja nisu riješila. Praslavensko *u > *ъ u iranskim posuđenicama redovito stoji za iransko kratko *u, kao u prasl. *xъmeljь „hmelj" (hrv. *hmȅlj,* rus. *xmel'*, polj. *chmiel*) < iran. *humVl- (usp. osetski *xumællæg*; Matasović, 2018.: 201.). Valja dakle objasniti zašto bi se iransko *-ar- (u *harv-at-) u slavenskome odrazilo kao *-ur- > *-ъr-.[21] Vrlo vjerojatno u iranskomu imenu rijeke Prut, *Pъrutъ (rus. *Prut,* polj. *Prut*) imamo pravilnu zamjenu iranskoga *-ur- slavenskim *-ur- > *ъr-, usp. avest. *pərəϑu-* „gaz", osetski *furd* „rijeka"; Vasmer, II.: 452.; Cvetko Orešnik, 1998.: 25.). Prihvati li se da je riječ *bogъ (stcsl. *bogъ,* hrv. *bôg,* polj. *bóg,* itd.) u praslavenskome iranizam (usp. mladoavest. *baγa-* „bog"),[22] očekivali bismo da ćemo od iranskoga *harv- dobiti *Xorv-, a ne *Xъrv-. Isti se odnos (iransko kratko *a > prasl. *a > *o) vidi i u iranizmu *toporъ „sjekira" (rus. *topór,* češ. *topor,* polj. *Topór*; Trubačev, 1967.: 24.; Vasmer, III.: 121.) koji se izvodi iz iranskoga *tapara- „tesla, bradva" (srperz. *tabrak*, balučki *tapar*).

Odgovor na postavljeno pitanje leži u povijesnoj fonologiji osetskoga jezika, jer osetski (koji se danas govori na sjevernom Kavkazu) neposredni je potomak alanskoga, jezika iranskih plemena Alana (gr. *Alanoí*) koja su sudjelovala u seobi naroda i koja su u 5. i 6. stoljeću prebivala u stepama južne Rusije, Ukrajine i prikarpatskoga područja (Majorov, 2006.). Povijesno gledano, iranske posuđenice u praslavenskome najvjerojatnije dolaze iz alanskoga, a ne iz kojeg drugog iranskog jezika. Osetski ima izuzetno konzervativan vokalizam (u obje svoje varijante, digorskoj i ironskoj), a praosetski je još bio vrlo sličan prairanskomu stanju (Kim, 2003.: 52.). Najvažnije su vokalske promjene između prairanskoga i praosetskoga pokrata prairanskih dugih samoglasnika (*ā > *a, *ī > *i, *ū > *u) i promjena kojom je *a u otvorenu slogu (i slogu koji je zatvoren jednim suglasnikom) dalo *æ, te monoftongizacija diftonga (*au > *o, *ai > *e). Također, u osetskom iransko *a postaje *u ispred sloga koji je sadržavao *u ili *w (Tordarson, 1989.), npr. (u konzervativnijem digorskom dijalektu) *mud* „med" < iran. *madu (usp. skr. *madhu-*, strus. *medъ*), *cuppar* „četiri" < iran. **čaθwāra-* (skr. *catvāras*, stcsl. *četyre*). Stoga praosetski (alanski) oblik jedini može objasniti vokalizam u prvom slogu imena *Xъrvatъ, jer bi ono u praosetskom (? alanskome) glasilo upravo *Xurvæt-.

[21] Prasl. *sъto „sto" nije posuđeno iz iranskoga *sata(m) (avest. *satəm*), već je naslijeđeno iz ie. *k'mtom (lat. *centum*, skr. *śatám*, itd.), s pravilnim odrazom slogotvornoga *m > prasl. *um > *ъm i naknadnom disimilacijom zbog koje je ispalo *-m-. U imenu Dnjepra (rus. *Dnepr* < strus. *Dъněprъ*, usp. gr. *Dánapris*) Paul Kretschmer je vidio iransko *Dānu-apara- „stražnja (udaljenija) rijeka", no ta je etimologija osporena (Vasmer, I.: 354; iransko *dānu-, osetski *don* „voda", odraženo je vjerojatnije u imenu rijeke *Don* u Rusiji).

[22] Iako se većina priručnika slaže da je prasl. *bogъ posuđeno iz iranskoga, to nije posve sigurno, v. diskusiju u Matasović, 2018.; Cvetko Orešnik, 1998.: 89f.

Preostaje problem vokalizma u drugom slogu: analogijom prema gore spomenutomu iranizmu *xъmeljь koji je najvjerojatnije od praosetskoga *xumæl- (osetski *xumællæg*), očekivali bismo da će odraz praosetskoga *xurvæt- u slavenskome biti *Xъrvet-, a ne *Xъrvat-. To odstupanje praslavenskoga oblika od očekivanoga za sada mora ostati neobjašnjeno; valja jedino napomenuti da su participi na *-at- nestali tijekom pretpovijesti osetskoga jezika, pa ne možemo biti sigurni kakav im je u nominativu jednine bio dočetak. U suvremenom osetskom takvi participi ne postoje (Abaev, 1964.: 47.), no ne možemo isključiti da su u alanskom razdoblju još postojali, te da je u alanskom u njihovu nominativu jednine samoglasnik u sufiksu produljen, možda analogijom prema imenicama na *-āt- poput ie. *nepōt- „nećak, potomak" (mladoavest. *napāt-*, usp. lat. *nepōs*, IEW, 764.). U tom bi slučaju praosetski/alanski oblik poimeničenog participa glagola *har- „čuvati" glasio upravo *hurvāt- „čuvar", što bi posve pravilno bilo posuđeno u praslavenskome kao *xurwāt- > *Xъrvatъ.

Vidimo dakle da je od svih do sada predloženih etimologija hrvatskoga imena najvjerojatnija ona koja polazi od iranskoga *harvat- „čuvajući, čuvar" i pretpostavlja da je praslavenski oblik *Xъrvat- posuđen iz praosetskoga, odnosno alanskoga *hurvæt- ili *hurvāt-. Jedino ta etimologija zadovoljava uvjete formalne izvodivosti (polazi se od posvjedočenoga tvorbenog tipa, a gotovo svi odrazi iranskih glasova u slavenskome su posve pravilni), povijesne plauzibilnosti (govornici praslavenskoga uistinu su mogli biti u dodiru s govornicima alanskoga) i semantičke vjerodostojnosti (značenje „čuvar" moglo se razviti u naziv posebnog tipa vojne jedinice ili graničara, a potom u etnonim). U historiografiji je već više puta isticana pretpostavka da je naziv *xъrvatъ isprva označivao društvenu skupinu, odnosno poseban tip vojne postrojbe, a tek potom etnonim. Trag je toga stanja očuvan u gore spomenutoj staropoljskoj imenici *charwat*, a dodatna mu je potvrda ovdje iznesena etimologija hrvatskoga imena.

Druge iranske etimologije samo zamućuju prilično jasnu sliku podrijetla imena *Xъrvatъ koju smo stekli. Usporedbe između toga imena i skitskoga imena *Khoroathos*, pretpostavljenoga iranskoga *xuravah- „dobroslobodni" i nepostojećega *xarvant- „bogat ženama", samo su slučajne sličnosti, kao što bi Nijemci rekli *Syrenen des Gleichklangs* „sirene sličnozvučja". Takvih sličnosti uvijek ima između bilo koja dva jezika, a osobito kada podudarnosti ne tražimo samo u jednom jeziku, već u cijeloj grani srodnih jezika kao što je iranska, s tisućama riječi koje možemo uspoređivati.[23] Poredbena nas metoda pak uči da etimologije moramo izvoditi na

[23] Slučajnim sličnostima mogli bismo, primjerice, dokazivati da je ime Švicarske (njem. *Schweiz*) hrvatskoga podrijetla: za usporedbu se nameću toponim i hidronimi Šuica (u Lici, Hercegovini, Slavoniji), kao i prezimena Šuica, Švica (za potvrde v. Skok, III.: 421.). U ishodištu bismo mogli pretpostaviti slavenski apelativ *šujь „lijevi" (stcsl. šujь) uz napomenu da u mnogim jezicima „lijevo" označuje i stranu svijeta što semantički može biti iskorišteno za tvorbu etnonima. Naravno da je takva etimologija besmislena, no ona pokazuje koliko je opasno etimološki spekulirati na temelju površnih sličnosti.

temelju opovrgljivih i precizno utvrđenih glasovnih podudarnosti, a ne tek pukih sličnosti među riječima.

Zaključak

U ovom članku namjera nije bila konačno riješiti problem etimologije imena *Hrvat*. Željelo se odgovoriti na pitanja postavljena u uvodu i u tome se, nadam se, uspjelo. Što dakle, na koncu ovoga članka znamo, a nismo prije znali? Prvo, znamo da je praslavenski oblik imena *Xurwātu > *Xъrvatъ, dok latinski *C(h)roata* i (posredno) grčki *Khrōbátos* odražavaju zapadnojužnoslavenski izgovor toga imena koncem 8. ili početkom 9. stoljeća, *Xərvat(ə). To je konzistentno s pretpostavkom mnogih povjesničara (Pohl, 1995.; Budak i Raukar, 2006.: 45. – 50.; Margetić, 2007.) da Hrvati kao posebna etnička skupina nisu postojali prije toga vremena, no ne isključuje mogućnost da jesu (samo što, u tom slučaju, latinski i grčki autori prije toga vremena nisu to ime poznavali, pa ni zapisivali). Drugo, pokazalo se da nijedna slavenska etimologija hrvatskoga imena nije vjerojatna, iako se barem jedna ne može posve isključiti. To je etimologija koja izvodi hrvatsko ime iz ie. *(s)k'eh$_1$ur/*(s)k'h$_1$ur-, sjever. Treće, upozorilo se na probleme dosadašnjih etimologija kojima se hrvatsko ime tumači posuđivanjem iz iranskoga, jer njihovi autori nisu pažljivo razmatrali prilagodbu iranskih jezičnih oblika praslavenskima. Od svih do sada predloženih iranskih etimologija samo je jedna zadovoljila kriterije formalne izvedivosti, povijesne plauzibilnosti i semantičke uvjerljivosti, a to je pretpostavka da praslavenski *Xъrvat- < *Xurwāt- dolazi od praosetskoga/alanskoga *xurvæt- ili *xurvāt-, onaj koji čuva, čuvar. To je u skladu s pretpostavkom nekih povjesničara (Pohl, 1995.) da Hrvati isprva nisu bili etnička skupina, već poseban društveni sloj ili vrsta vojne postrojbe (čuvari granice, graničari). Predložena etimologija pokazuje da su oni doista mogli biti granične postrojbe na rubovima avarske države, u kojoj je dio stanovništva – potomci iranskih Alana – mogao govoriti i iranski. Utvrditi je li uistinu tako bilo, nije posao jezikoslovca već povjesničara.

Naposljetku, što nam ti rezultati govore o hrvatskoj etnogenezi? Ima li istine u hipotezi o „iranskom podrijetlu Hrvata“? Ne, Hrvati nisu podrijetlom Iranci ni u jednom uobičajenom smislu te tvrdnje. Prema kriterijima po kojima razvrstavamo ostale europske narode u skupine po jezicima kojima govore, Hrvati su slavenski narod, samo što im je ime vjerojatno iransko. Na isti je način ime romanskih Francuza germansko, a romansko-germanskih Belgijanaca keltsko. Kada su nositelji imena *Xъrvatъ stigli na područje današnje Hrvatske, oni su gotovo sigurno već govorili slavenski (Majorov, 2006.: 335f.), bilo da se to dogodilo početkom 7. stoljeća ili tek na prijelazu s 8. u 9. stoljeće. Za neki kontinuitet svijesti o iranskom identitetu Hrvata u vrijeme doseljenja ili poslije njega nema baš nikakvih jezikoslovnih dokaza. Pa ipak, u ovom se radu moglo vidjeti svjedočanstva o kontinuitetu imena *Hrvat*, kontinuitetu koji postoji još od prije razdoblja hrvatske etnogeneze. A taj nam kontinuitet i danas može biti važan. Kao što je u životu čovjeka kontinuitet pamćenja ono što mu daje

osobni identitet, tako i identitet narodā proizlazi iz njihova povijesnog kontinuiteta. U tom je smislu i ime Hrvata važan element njihova kolektivnog identiteta.

Literatura

Abaev, V. I., 1964., A Grammatical Sketch of Ossetic, The Hague, Mouton & Co.

ARj. = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (sv. III. uredio P. Budmani), Zagreb, JAZU

Bezlaj, France, 1977., Etimološki slovar slovenskega jezika I, Ljubljana, SAZU

Brozović Rončević, Dunja 1993., Na margini novijih studija o etimologiji imena Hrvat, Folia onomastica croatica, god. 2., str 7. – 23.

Cheung, Johnny, 2007., Etymological Dictionary of the Iranian Verb, Leiden, Brill

Cvetko Orešnik, Varja, 1998., K metodologiji preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovnih odnosov, Ljubljana, Založba ZAC

Černyx, P., 1962., Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka, Moskva, Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo Ministerstva prosveščenija RSFSR

Delonga, Vedrana, 1996., Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

Derksen, Rick, 2008., Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon, Leiden, Brill

ERHJ = Ranko Matasović, 2016., Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, sv. I.: A – NJ, Zagreb, IHJJ

ESSJa = Vladimir N. Trubačev (ur.), 1974., Ètimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov, Nauka, Moskva

EWA = Manfred Mayrhofer 1992. – 1999., Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen, Winter, Heidelberg

Gluhak, Alemko, 1990., Porijeklo imena Hrvat, Zagreb

Gluhak, Alemko, 1993., Hrvatski etimološki rječnik, August Cesarec, Zagreb

Gołąb, Zbigniew, 1992., The Origins of the Slavs, A Linguist's View. Columbus (OH), Slavica Publishers

Holzer, Georg, 2011., Glasovni razvoj hrvatskoga jezika, Zagreb, IHJJ

IEW = Julius Pokorny, 1959., Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, Francke

Jurišić, Blaž, 1973., Rječnik govora otoka Vrgade, Zagreb, JAZU

Katičić, Radoslav, 1995., Počeci hrvatske povijesti kao filološki problem, u: Neven Budak (ur.), Etnogeneza Hrvata, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 140. – 144.

Kim, Ronald I., 2003., On the Historical Phonology of Ossetic: The Origin of the Oblique Case Suffix, Journal of the American Oriental Society, god. 123., str. 43. – 72.

King Alfred's Orosius (ur. Henry Sweet), London, 1883.

Kluge, Friedrich, 1999., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (bearbeitet von Elmar Seebold), Berlin & New York, De Gruyter

Kroonen, Guus, 2013., Etymological Dictionary of Proto-Germanic, Leiden, Brill.

LIV = Helmut Rix et alii, 1998., Lexikon der indogermanischen Verben, Harrassowitz, Wiesbaden

Majorov, Aleksandr I., 2006., Velikaja Xorvatija. Ètnogenez i rannaja istorija slavjan Prikarpatskogo regiona, Sankt Peterburg, Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta

Margetić, Lujo, 2007., O etnogenezi Hrvata i Slavena, Split, Književni krug
Martínez, Javier, de Vaan, Michiel, 2014., Introduction to Avestan, Leiden, Brill
Matasović, Ranko, 2008., Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb, MH
Matasović, Ranko, 2012., Proto-Indo-European *sk- in Slavic, Rasprave IHJJ, god. 37, br. 2, str. 467. – 478.
Matasović, Ranko, 2014., Slavic Nominal Word-Formation, Heidelberg, Winter
Matasović, Ranko, 2018., Iranian Loanwords in Proto-Slavic: a Fresh Look, Farnah, Indo-Iranian and Indo-European Studies in Honor of Sasha Lubotsky, ed. by A. Kloekhorst et al., Beech Stave Press, Ann Arbor and New York, str. 198. – 209.
Nikčević, Vojislav P., 1987., Porijeklo i značenje imena Hrvat i Srbin, Dubrovnik, 6/1987.: str. 5. – 28.
Oettinger, Norbert, 1986., Avestisch hāirišī- 'Frau' syn- und diachron, Indogermanische Forschungen, god. 91., str. 116. – 128.
Povest' vremennix let., Polnoe sobranie russkix letopisej. Tom pervyj, Lavrent'evskaja letopis', Leningrad, Izdatel'stvo AN SSSR
Pauliny, Ján, 1999., Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie), Bratislava, VEDA vydavatel'stvo SAV
Pohl, Walter, 1995., Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni, Etnogeneza Hrvata (ur. Neven Budak), Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 86. – 96.
Sakač, Stjepan Krizin, 1942., Historijski razvoj imena 'Hrvat', od Darija I. do Konstantina Porfirogeneta, Obnovljeni život, god. 23., str. 3. – 20.
Schuster-Šewc, Heinz, 1990., Überlegungen zur Etymologie des südslawischen Völkernamens Hrvat 'Kroate', Croatica-Slavica-Indoeuropaea, Wiener Slavistisches Jahrbuch Ergänzungsband VIII, Wien, str. 209. – 215.
Skok = Petar Skok, 1971. – 1974., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, JAZU
Slovník jazyka Staroslověnského, 1997., Praha, Academia
Słownik staropolski, Kraków, Institut Języka Polskiego PAN, 2015. (internetsko izdanje: https://pjs.ijp.pan.pl/index.html, posljednji pristup 8. 1. 2018.
Smoczyński, Wojciech, 2007., Słownik etymologiczny języka litewskiego, Vilnius, Vilniaus Universitetas
Snoj, Marko., 2003., Slovenski etimološki slovar, Ljubljana, Modrija
Szemerényi, Oswald, 1977., Studies in the Kinship Terminology of the Indo-European Languages with Special References to Indian, Iranian, Greek and Latin, Leiden-Téhéran-Liège, Acta Iranica
Thordarson, Fridrik, 1989., Ossetic, Rüdiger Schmitt, (ur.), Compendium linguarum Iranicarum, Wiesbaden, Harrassowitz, str. 456. – 479.
Trubačev, Oleg N., 1967., Iz slavjano-iranskix leksičeskix otnošenij, Ètimologija, 1965., str. 3. – 81.
Trubačev, Oleg N., 1974., Rannye slavjanskie etnonimy – svideteli migracii slavjan, Voprosy jazykoznanija, 6/1974., str. 48. – 67.
Trubačev, Oleg, N., 1977., Lingvističkeskaja periferija drevnejšego slavjanstva, Indoarijcy v Severnom Pričernomor'e", Voprosy jazykoznanija, 6/1977., str. 13. – 29.

Vasmer, Max, 1941., Die Slaven in Griechenland, Berlin
Vasmer = Max Vasmer, 1953. – 1958., Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, Winter
Zschieschang, Christian, 2017., Das Herzfelder Zehntverzeichnis und die Frühmittelalterliche Grenzsituation an der mittleren Saale, Eine namenkundliche Studie, Köln/Weimar/Wien, Böhlau

Sažetak

Ranko Matasović, Filozofski fakultet, Zagreb; HAZU
UDK 81'373.6, izvorni znanstveni rad
primljen 18. siječnja 2019., prihvaćen za tisak 29. svibnja 2019.

The Name of Croats

This paper uses the oldest attestation of the name of Croats to reconstruct its Proto-Slavic form as *Xurwāt- > *Xъrvatъ. We then explain why this name figures in the Latin and Greek documents of the 9th and 10th centuries respectively as *Croatae* and *Khrōbátoi*. Wt then show that all of the hitherto suggested Slavic etymologies of this name are either implausible or outright impossible. Only the etymology deriving *Xъrvatъ from Iranian *harw-at- „guardian, protector" fulfills the criteria of formal derivability, historical plausibility and semantic probability. However, one needs to assume that this name was borrowed into Proto-Slavic from Proto-Ossetic or Alanian, because only in that Iranian language there is a change of *a to *u before a syllable containing *w.

Key words: etymology, the name of Croats, Proto-Slavic, Ossetic

NASLONJENICA *SE* UZ GLAGOLE I GLAGOLSKE OBLIKE U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU, UZ DOPUNU O NASLONJENICI *SI*

Leopold Auburger

U radu se opsežno prikazuje višeznačna uporaba naslonjenice *se* uz glagole kao akuzativne povratne osobne zamjenice, kao leksikološkoga afiksa u neprijelaznih glagola i kao dijateznoga morfema. Daje se pregled prozodijskih posebnosti naslonjenice *se*, uključujući enklizom uvjetovana pitanja reda riječi u rečenicama. Iznosi se relevantne morfološke, sintaktičke i leksikološko-semantičke podatke, na čijem se temelju klasificira i tumači uporaba naslonjenice *se* uz glagole. Slika uporabe naslonjenice *se* dopunjava se sažetim prikazom uporabe naslonjeničkoga dativnog oblika povratne osobne zamjenice *si*.